

Pospíšil, Ivo

Komplementární exkurs : k metodologii brněnské filologické/literárněvědné rusistiky a ukrajinistiky

In: *Ústav slavistiky : východiska a perspektivy*. Pospíšil, Ivo (editor); Paučová, Lenka (editor). Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2019, pp. 19-27

ISBN 978-80-210-9286-0; ISBN 978-80-210-9287-7 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/141266>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Komplementární exkurs: k metodologii brněnské filologické/literárněvědné rusistiky a ukrajinistiky

Ivo Pospíšil

V roce 2016 jsem pro bratislavský časopis *Philologia* sestavoval speciální filologický blok.¹ Jeho smyslem byla odborná diskuse o možnosti obnovit něco jako filologickou jednotu nebo nový filologický celek, jemuž někteří autoři říkali „nová filologie“. I když filologie jako „láska ke slovu, jazyku“ představuje komplex zkoumání jazyka a jeho produktů, dnes se často chápe zúženě jako zkoumání jazyka, tedy vlastně spíše jako lingvistika, nebo také jako něco, co se týká starší vývojové fáze jazyka a literatury, v případě našich literatur jde o středověk, tedy medievistika, ale v minulosti tomu tak nebylo; jazyk a literatura tvořily v těchto zkoumáních vždy jeden celek: takto chápali filologie jak Josef Dobrovský, tak P. J. Šafařík/Šafárik ve svém německy psaném spise, v jehož názvu je vlastně komplexnost filologie obsažena (*Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*).

Postupně od druhé poloviny 19. století se filologie stále více štěpila na jazykovědu a literární vědu: za pozitivismu a zvláště za moderny, kdy se objevují psychologické metody a celý proces je dovršen dominancí imanentních metod ve 20. století: lingvistika se přiklání k exaktnějším přístupům, nakonec ke statistice, matematice, teorii informace, kybernetice, počítačovým metodám, literární věda spíše k esejsmu, psychologii, duchovědě; v rámci imanentních metod sice probíhá nové sblížování (poetický jazyk), ale současně nové dělení a štěpení a to trvá v podstatě dosud s výjimkou některých pokusů.

Dekonstrukce v provedení J. Derridy (1930–2004) a jeho následovníků a kritiků, zejména Ch. Norrisa (roč. 1947),² rozrušila konvenční hodnotová měřítká a povzbudila návraty k libovolnosti a esejistické volnosti³ a nyní je tu snaha po „obnovení pořádku“: zní to hrozivě, ale jde jen o rámcovou restituci dohody, že psát literaturu a hodnotit ji má smysl a mělo by být společensky sankcionováno. Je zřejmé, že se obě části staré filologie již nikdy nespojí tak, jak tomu bylo v minulosti. Nicméně pokusy o novou konvergenci dnes sílí a možná také v souvislosti

1 Viz naši úvodní studii Filologie jako zakletí i svoboda: pokusy o novou filologii. *Philologia*. 2016, XXVI, č. 2, s. 7–15. Celý komplex: *Philologia*. 2016, XXVI, č. 2, s. 7–123.

2 Viz překlady, např. DERRIDA, J. *Gramatológia*. Bratislava: Archa, 1999; DERRIDA, J. *Ostrohy: Štýly Nietzscheho*. Bratislava: Archa, 1998; DERRIDA, J. *Síla zákona: „mystický základ autority“*. Praha: Oikoymenh, 2002; DERRIDA, J. *Texty k dekonstrukci: práce z let 1967–1972*. Bratislava: Archa, 1993; DERRIDA, J. *Tradice vědy a skrývání smyslu: komentář k Husserlovu Původu geometrie*. Praha: Oikoymenh, 2003. Viz také AJVAZ, M. *Znak a bytí: úvahy nad Derridovou gramatologií*. Praha: Filosofie, 1994; AJVAZ, M. *Znak, sebevědomí a čas: dvě studie o Derridově filosofii*. Praha: Filosofie, 2007; KOŽMÍN, Z. *Smysl dekonstrukce: derridovské průřezy*. Brno: Masarykova univerzita, 1998; SIM, S. *Derrida a konec historie*. Praha: Triton, 2001; ČEŠKA, J. *Falešná paměť literatury*. Praha: Togga, 2009; PETŘÍČEK, M. *Majestát zákona: Raymond Chandler a pozdní dekonstrukce*. Praha: Herrmann & synové, 2000; De MAN, P. *Allegories of Reading.: Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke, and Proust*. New Haven – London: Yale University Press, 1979; NORRIS, Ch. *Deconstruction: Theory and Practice*. London: Routledge, 1993; NORRIS, Ch. *Derrida*. Cambridge: Harvard University Press, 1987.

3 POSPÍŠIL, I. Literární věda na rozcestí. Hrst poznámek k minulosti, přítomnosti a budoucnosti. *HOST*. 1998, č. 2, s. 79–83.

s posilováním diachronního přístupu, která se nám znovu vrací, se zvýšeným zájmem o novou podobu obecné historie, o vývoj jazyka a literární historii.

U Alexandra Korabljova jsem kdysi našel pokus, který mě oslnil: byl poněkud jiný než spekulativní úvahy vzešlé z dosavadního stavu filologie a jejich dvou volných součástí. Jádrem Korabljovovy výpovědi je to, že zatímco význam filologie pro společenské mocenské elity paradoxně upadá, význam jejího předmětu, tedy jazyka a textů stoupá: filologie se tedy stává klíčem ke všemu, a přesto se jí opovrhuje. Zatímco za poslední etapou rozložení a destrukce bádání o literatuře pokládá dekonstrukci, novou etapou je smrt tzv. „kožené cesty“ a přímý dotek slova a literárního artefaktu – k tomu jistě vedou i náboženská, tajemství a koneckonců i estetika smrti.⁴ Strukturalismus podle Korabljova ukázal limity vědeckého přístupu. Podle něho je však „filologie specifickou jednotou vědeckého, uměleckého a náboženského vědomí“. I když se dnes tvrdí, že filolog nemůže kriticky zvládnout všechny koncepce jazykovědné a literárněvědné, řadu jazyků a literatur a ovšem tisíce položek sekundární literatury, měl by se o to alespoň snažit: filologie vždy byla tak trochu ve svém naplnění disciplínou utopickou, jinak řečeno transcendentující, ale z objektivních důvodů nedosahující svého cíle; cíl je v dálce, naše snahy se s obzorem nikdy neprotnou, ale měly by se mu přibližovat. Dnes naopak vidíme masovou rezignaci na věcné znalosti nebo minimálně jejich podceňování; bez nich se však nemůžeme o utopický pohyb k nové filologii ani pokusit – rezignace snad pochopitelná ve věku technologické revoluce, ale její výsledky nevidíme, resp. technologie nám zatím nenahradí věcnou znalost a myšlenkovou práci s nimi.

„Nová filologie“ se bude utvářet podobně, tedy nikoli jen na bázi teorií, ale v praktickém výzkumném konání, ve sblížení obou sfér, lingvistické a literárněvědné, k nimž zvnějšku přistupuje a je sceluje hledisko kulturně-areálové, aniž by je to nějak metodologicky omezovalo v permanentní transcendenci do stran, k bočním ziskům s tím, že budou také hledat více průníků. To je záležitost objektivně daná nejen tím, že jazyk je materiálem literárního textu a že text je výsledkem jazykové práce, ale že je to také subjektivní, volní akt, jenž je právě plodem sebereflexe.⁵

Brněnská rusistika se vyvíjela nejdříve v rámci Slovanského semináře: slavistika či slovanská filologie (což ovšem není úplně totéž) byla – neváhám to právě v dnešní době zdůraznit – zakládacím oborem Masarykovy univerzity, elitním oborem, jehož vývoj byl tehdy všemožně podporován jako klíčový pro nově vzniklý, velký stát ve středu Evropy. I když Frank Wollman (1888–1969) byl díky svému slovinskému učiteli a postupně rakouskému, německému a česko-

4 KORABLJOV, A. A. *Predely filologii*. Novosibirsk: Ministerstvo obrazovaniija i nauki Ukrajiny, Doneckij nacional'nyj universitet, Rossyjskaja Akademija Nauk, Sibirskoje otdelenije, Institut filologii, Izdatel'stvo SO RAN, 2008.

5 Odkazujeme k řadě publikací, které se „nového historismu“, jenž se pokusil i o obnovu filologie, dotýkají: GREENBLATT, S. *Practising the New Historicism*. Chicago: The University of Chicago Press, 2000; GREENBLATT, S. *The Greenblatt Reader*. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2005; BALICKI, B. a D. LEWIŃSKI et al. (eds). *Metateoretyczne problemy literaturoznawcze. Wiedza o literaturze z punktu widzenia obserwatora*. Wrocław: Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 2005; GOLLER, M. und G. WITTE (Hrsg.). *Minimalismus zwischen Leere und Exzess*. Tagungsbeiträge des Internationalen wissenschaftlichen Symposiums am Institut für Slavistik der Humboldt-Universität zu Berlin vom 11. bis 13. November 1999; OS'MAKOV, N. V. (ed.). *Literaturnyje proizvedenija v dviženii epoch*. Moskva: AN SSSR, Institut mirovoj literatury im. A. M. Gor'kogo, 1979; OS'MAKOV, N. V. *Psichologičeskije napravlenija v ruskom literaturovedenii*. D. N. Ovsjaniko Kulikovskij. Moskva, 1981; OS'MAKOV, N. V. (ed.). *Russkaja literatura v istoriko funkcional'nom osveščennii*. Moskva: AN SSSR, Institut mirovoj literatury im. A. M. Gor'kogo, 1979; SMIRNOV, I. (Hrsg.). *Hypertext Otčajanie/Ceepxmekcm. Despair*. München: Sagner, 2000; SMIRNOV, I. *Na puti k teorii literatury*. Amsterdam: Rodopi, 1987; SMIRNOV, I. *Oliteraturnnoje vremja. (Gipo)teoriija literaturnych žanrov*. Sankt-Peterburg, 2008; POSPÍŠIL, I. *Literární věda na rozcestí. Hrst poznámek k minulosti, přítomnosti a budoucnosti. HOST*. 1998, č. 2, s. 79–83; POSPÍŠIL, I. *Literatura v souvislostech. Několik příběhů o tom, jak také číst literaturu z širšího pohledu*. České Budějovice: Nakladatelství Vlastimil Johanus, 2011; POSPÍŠIL, I. *Pátání po nové identitě. Rusistické a vztahové reflexe*. Brno: SvN Regiony, Středoevropské centrum slovanských studií, 2008; POSPÍŠIL, I. a J. GAZDA. *Proměny jazyka a literatury v současných ruských textech*. Brno: Ústav slavistiky, Filozofická Fakulta Masarykovy univerzity, Masarykova univerzita, 2007; POSPÍŠIL, I. *K teorii ruské literatury a jejím souvislostem*. Brno: MuniPress, 2013.

O nové filologii viz také naše studie: Jazyk a literatura, lingvistika a literární věda: obnova ztracené jednoty? *Opera Slavica. Supplementum*. 2012, roč. XXII, č. 1, s. 4–15; Filologie jako zakletí i svoboda: pokusy o novou filologii. *Philologia*. 2016, č. 2.

slovenskému profesorovi Matijovi Murkovi zpočátku orientován na jihoslovanské literatury, konkrétně na jihoslovanský folklor a později drama, jeho *Slovesnost Slovanů* (1928) a její reedice z roku 2012⁶ evokuje řadu obecných úvah o podstatě slavistiky, slovanské filologie, literární vědy a komparistiky, stejně jako o koncepci celku slovanských literatur a o jednotlivých slovanských literaturách.⁷ Naše reflexe, vycházející z řady našich předchozích úvah, připomíná také tuto Wollmanovu zásadní knihu, která stála u kolébky komparativní slavistiky a zejména její pražsko-brněnské větve, které syn Franka Wollmana Slavomír (1925–2012, obr. 1) říkal „česká škola literární komparistiky“;⁸ zejména z hlediska filologického úsilí a zastoupení a koncepce ruské literatury.⁹

I když *Slovesnost Slovanů* byla a je ceněna hlavně pro své teoretické a koncepční výboje a také jako důležitý studijní materiál, podstatná je zejména její literárněhistorická role. Zejména v případě jihoslovanských a východoslovanských literatur jsou evropská paradigmatata podle něho nevhodná a jejich uplatnění je omezené. Jinak řečeno: jsou užitečná pouze jako pozadí skutečné, reálné typologie. Zde se jako novější varianta nabízí buď radikální řešení ve smyslu zásadního vývojového posunu založeného na tzv. zpoždění, nebo umírněnější, postupně evoluční varianta, kterou tu navrhuje. Takto je například koncipováno paradigma vývoje ruské literatury Vadi- ma Kožinova ze 70. let¹⁰, v němž je klasicismus zcela vytěsněn a celé 18. století a první třetina 19. století je označena jako zpožděná ruská renesance (personifikovaně od Lomonosova po Puškina). Baroko reprezentuje dílo N. V. Gogola, sentimentalismus F. M. Dostojevskij, zejména jeho prvotina *Chudí lidé* (1846) romantismus slavjanofilové a kritický realismus je posunut až na okraj 19. století. Tato koncepce však zapomíná, že nelze ignorovat fakt, že ruský klasicismus a sentimentalismus běžně fungovaly již v 18. století, i když možná zcela neodpovídaly společenským a duchovním poměrům ruské společnosti. Kdybychom tuto ignoranci připustili, museli bychom literatura a její vývoj pokládat za prostou kopii společenských procesů, které nemohou společnost ani předbíhat ani se za ní opožďovat. Ale to není pravda ani ve středoevropských a západoevropských literaturách. Východiskem může být koncepce prae-post paradoxu nebo prae-post

6 WOLLMAN, F. *Slovesnost Slovanů*. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Česká asociace slavistů ve spolupráci s Ústavem slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Středoevropským centrem slovanských studií a Slavistickou společností Franka Wollmana. Red. Eva Niklesová, red. spolupr. Natália Čuvelleva. 2. vyd. (1. vyd. 1928). Brno: Tribun EU, 2012. Původní vydání: WOLLMAN, F. *Slovesnost Slovanů*. Praha: Vesmír, 1928. Něm. překlad: WOLLMAN, F. *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Vergleichende Studien zu den slawischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler. Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien, 2003. Tento text se zčásti opírá o autorovy partie ve studii napsané spolu s Milošem Zelenkou *Střední Evropa jako křižovatka metodologií: Slovesnost Slovanů Franka Wollmana – tradice a souvislosti* (Nad druhým českým vydáním) a o její německou verzi a o autorův text v německém vydání *Sieben Bemerkungen zu Frank Wollmans Slovesnost Slovanů*. In: WOLLMAN, F. *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler. Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien, 2003 (aus dem Tschechischen übersetzt von Reinhard Ibler).

7 Viz POSPÍŠIL, I. *O některých aspektech brněnské filologické rusistiky*. In: POSPÍŠIL, I., M. ZELENKA a L. PAUČOVÁ (eds). *Klíčové problémy současné slavistiky*. Brno: Česká asociace slavistů, Jan Sojnek – Galium, 2017, s. 159–172.

8 Viz WOLLMAN, S. *Česká škola literární komparistiky. Tradice, problémy, přínos*. Praha: Univerzita Karlova, 1989; WOLLMAN, S. *Porovnávací metoda v literární vědě*. Bratislava: Tatran, 1988.

Viz naši studii o S. Wollmanovi i jeho nekrolog: *Slavomír Wollman a slavistika dnes (Několik jubilejních poznámek k novější tvorbě)*. In: *Kontexty literární vědy II*. Ústí nad Orlicí: OFTIS, 2009, s. 11–17; Priloženíje: *Skončalsja slavist i komparativist Slavomír Vollman. Novaja Rusistika. Supplementum: Meždunarodnaja slavistika v prošlom i nastojaščem: problémy metodologii i krizis organizacii*. 2012, c. 77–85.

9 Viz naši studii: *Literatura slavjan Franka Vollmana i ruskaja literatura (Razmyšlenija po povodu novogo češskogo izdanija izvestnoj knigi)*. In: *Universalii ruskoj literatury 4*. Voronež: Izdatel'sko-poligrafičeskij centr „Naučnaja kniga“, 2012, s. 185–196.

10 KOŽINOV, V. *K sociologii ruskoj literatury XVIII–XIX vekov (K probleme literaturnych napravlenij)*. In: *Literatura i sociologija*. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1977, s. 137–177.

efektu, kterou jsme vyložili v několika statích.¹¹ Jde o to, že literatura si cizí vývojové impulsy osvojuje v několika vlnách, že je vstřebává pozvolna a postupně. V 18. století jde o první vlnu klasicismu, osvícenství, sentimentalismu a preromantismu, o jejich imitaci, zatímco později se tyto jevy znovu vracejí: Gogol je opravdu značně barokní (jeho láska k baroku a zájem o katolicismus jsou známé), Dostojevskij užívá sentimentalismu v *Chudých lidech* jako zbraně proti sociologické jednostrannosti ruské naturální školy, ruský literární proces 18. a 19. století má skutečně v globálu renesanční rysy, ale uvnitř již bují jiné literární tvary a směry. Podobné rysy mají i literatury jihoslovanské a určitými retušemi by mohla projít i periodizace západoslovanských literatur, přičemž je zřejmé, že každá z těchto slovanských literatur má svá vývojová specifika. Wollmanovo pojetí je současně i výzvou k „revizi“ dosavadních tradičních vývojových modelů, dosud víceméně převzatých ze západoevropských literárněhistorických inventářů.

Základní Wollmanovou tezí je to, že slovanské literatury vznikaly na evropských kulturních křižovatkách jako produkt mediteránního kulturního typu: právě zde Wollman anticipoval podobné snahy Dionýze Ďurišina a italských komparatistů.¹² Nehledě na složité historické osudy jednotlivých slovanských pospolitostí (tatarský vpád u východních Slovanů, turecké války u jižních, germanizační tlak u západních) vidí Wollman kontinuitu slovanskou a evropskou, neboť nebylo možno zabránit průniku a proudění literárních látek: navíc se Slované neuzavírali ani prouděním východním (Byzanc a Asie).

Ruská literatura nemůže ve Wollmanově pojetí nemít klíčové postavení, a to nejen kvantitativně. Je to ovšem dáno jejím mezinárodním významem, který si postupně budovala od 18. století, zejména však dobudovala v století následujícím a minulém. Nicméně třeba si uvědomit, že Frank Wollman jako český žák Matiji Murka (1861–1952), jehož prezident, jinak také sociolog a historik filozofie a v neposlední řadě rusista T. G. Masaryk povolal na Univerzitu Karlovu z Lipska, se musel přiklánět materiálově i svým školením (jihoslovanské literatury, zejména dramatika¹³) k jihoslovanskému folkloru (později sbíral se svými slovenskými žáky na Slovensku pohádky) a jako Čech, jenž měl blízko k Polákům nemohl nedocenit tyto literatury: to je patrné zejména v místech, kde vyzvedává českou gotickou literaturu 14. století, polskou renesanci a humanismus, romantismus a *Máj* Karla Hynka Máchy.

Na jedné straně tedy Wollman viděl jako protrahovanou slovanskou jednotu nebo slovanský literární celek, i když diferencovaný. Wollman nebyl rozhodně zastáncem nějaké umělé slovanské jednoty, ani kulturní, literární, natož politické. Ale hledal slavismy, tj. společná slovanská místa (*loci communes*, *topoi*) tam, kde to bylo funkční. Zajímavé je, že klasicismus nevydělil jako něco klíčového právě u Slovanů a zejména u Rusů, kde sehrál významnou úlohu, ač někdy zpochybňován nebo – jako u Wollmana – skryt pod osvícenstvím, v rekonstituování celku ruské literatury v jejím vyrovnávání s evropským Západem, jako startovní plochu k preromantickým prouděním a ruskému romantismu, jenž se vyvíjel zhruba ve stejné době jako romantismus anglický, snad ještě před romantismem francouzským a po „romanticé“ německé (*die deutsche Romantik*). Problém je v tom, že se Wollman příliš nezamýšlel nad tím, proč Rusové dosáhli v literatuře takových úspěchů v 19. století, kdy šokovali svět svými amorfními výtvoři (romány Lva Tolstého, Fjodora Dostojevského, později nepodařenými dramatickými romány nebo románovými kronikami Nikolaje Leskova), a naopak se podívovali novelistickému umění Ivana Turgeněva. V tom se podobá svému již zmíněnému učiteli Matijovi Murkovi.

11 POSPÍŠIL, I. Paradoxes of Genre Evolution: the 19th-Century Russian Novel. *Zagadnienia rodzajów literackich*. 1999, roč. 42, z. 1–2, s. 25–47; POSPÍŠIL, I. O nekotorych specifičeskich čertach razvitija ruskkoj literatury. *Slavica litteraria*. 2000, X 3, s. 27–41.

12 *Il Mediterraneo. Una rete interletteraria. La Méditerranée. Un réseau interlittéraire. Stredomorie. medziliterárna sieť*. A cura di Dionýz Ďurišin e Armando Gnisci. Roma: Bulzoni Editore, 2000.

13 Viz knihy F. Wollmana o jihoslovanském dramatu (slovinském, charvátském a srbském) vtělená potom do knihy *Dramatika slovanského jihu*. Praha: Slovanský ústav, 1930.

Murkova přirozená dvojdomost, tj. jeho tvorba lingvistická i literárněvědná, vyplývá ze synkretické povahy jeho díla, z jeho filologického základu jako staré jednoty jazyka a jeho esteticky hodnotných produktů. Jak jsme napsali ve studii o některých aspektech Murkova literárněvědného díla¹⁴, Murko vycházel ještě z filologické jednoty, a navazoval tak na koncepce, které například v českém prostředí prezentovali Pavel Josef Šafařík a Josef Jungmann. V Murkově době se ovšem stará filologie již zřetelně rozpojila a bylo to zejména od sklonku 19. století v době převažujících duchovědných metod. Jelikož spojení filologie bylo již tehdy v původní podobě neúnosné, vybírá si Murko ty oblasti, v nichž je nejfunkčnější tehdy a vlastně dodnes: folklor a starší vývojové fáze umělé literatury – podobně A. A. Potebňa. Horákův český výbor z Murka z roku 1937¹⁵ vykazuje onen komplexně filologický přístup (např. ruský román jako příklad problematiky kulturního posunu na ose západní Evropa – Slované, resp. Evropa – Rusko; slovanská vzájemnost jako průsečík různých, často kontroverzních pojmů, jež vykládá historie, filozofie, ale také filologie a které mají i silné ideologické pozadí) a současně jsou z hlediska výběru subjektivní, neboť vyjadřují postoj autora této stati i dvě oblasti jeho zájmu – literární teorii, historii a genologie na straně jedné a dynamickou, konfliktní a flexibilní koncepci slavistiky včera a dnes na straně druhé.

V tomto smyslu je příznačná Murkova studie *Počátky ruského románu*, jež vznikla jako habilitační přednáška na Filozofické fakultě Vídeňské univerzity (německý text otištěn ve *Wiener Zeitung* 9. – 10. ledna 1897 jako *Die ersten Schritte des russischen Romans*)¹⁶. Po vzoru tehdejší lingvistiky, která ve srovnávacím jazykozpytném bádání hledala prameny, genezi těchto jevů, tedy v daném případě „zázraku ruské literatury“ a zejména románu, jenž stanul na čele světového vývoje právě v ruském provedení do druhé poloviny 19. století a zejména na přelomu 19. a 20. století, pátrá po kořenech tohoto jevu a nachází je v migraci (A. Veselovskij, 1838–1906) látek a motivů ze západní Evropy jinოსlovanským prostřednictvím zejména českým a polským. Tím vlastně Murko říká dvě věci: ruský román je nepůvodním, allochtonním jevem, ale současně má autochtonní prameny, ale ty zase vidí v přenosu (transpozici, transplantaci, transgresi) epických látek (Stoffgeschichte). Tyto úvahy nám však vůbec nevysvětlují „zázrak“ ruské literatury, vznik a vývoj románu na ruské půdě a jeho umělecké kvality: látkověda je tu zcela bezmocná a spíše se tím analyzuje kulturní půda, z níž mohl vyrůstat. To, že Murko zcela opomíjí vlastní východoslovanské či ruské texty 15. – 17. století v čele s *Životem protopopa Avvakuma jím samým napsaným* (1672–75) a v téže době za Alexeje Michailoviče napsané světské povídky (бытовые повести) typu Savvy Grudcyna nebo Frola Skobejeva, tedy svár sekularizace a sakralizace, jenž dotvrzuje naši tezi o románu jako „nechtěném dítěti“ ruské literatury, jež se sem muselo několikerým sítím vtlačit a tím získat osobitý tvar.¹⁷ je jen logickým vyústěním tohoto filologického postupu. Na druhé straně vedle tohoto pomíjivého stojí trvalejší hodnoty této Murkovy reflexe, a to že pochopení jedné národní literatury je možné toliko na pozadí širších souvislostí.

To se velmi podobá pojetí Wollmanovu. Na rozdíl od něho byl Murko skutečným rusistou, jeho pobyt v Rusku ho vlastně badatelsky inicioval, zejména studium A. Veselovského a kontakt

14 POSPÍŠIL, I. a M. ZELENKA (eds). *Matija Murko v myšlenkovém kontextu evropské slavistiky*. Brno: Slavistická společnost Franka Wollmana se sídlem v Brně, Ústav slavistiky FF MU v Brně, Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 2005, s. 46–53.

15 MURKO, M. *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik. Mit einem Anhang: Kollár in Jena und beim Wartburgfest*. Graz: Verlags-Buchhandlung „Styria“, 1897; MURKO, M. *Rozpravy z oboru slovanské filologie*. Praha: Orbis, 1937.

16 Horák uvádí také slovinské znění: *Ljubljanski Zvon*. 1898. XVII, s. 151–155, 207–212.

17 POSPÍŠIL, I. *Ruský román znovu navštívený. Historie, uzlové body vývoje, teorie a mezinárodní souvislosti: Od počátků k výhledu do současnosti*. Brno: Akademické nakladatelství CERM v Brně, Nakladatelství a vydavatelství NAUMA v Brně, 2005.

s ruskými filology.¹⁸ Wollman, jak již uvedeno, tíhl spíše k jižní a střední Evropě, jeho pohyb, jak to nejednou charakterizoval jeho syn Slavomír, šel jihovýchodním směrem. Editor Murka Jiří Horák, Wollmanův předchůdce na stoličce srovnávacích slovanských literatur v Brně, viděl zase jako dominantní osu polsko-ruskou, Wollman i slovanský východ geneticky – i jazykově – v podstatě správně odvozoval ze slovanského jihu a středu. V každém případě Frank Wollman neviděl sílu ruské literatury v období renesančně-humanisticko-barokním: to se však mělo později změnit. Možná již zde a také v osvícenském klasicismu a jeho poetice a v obratu k antice, jež byla v Rusku patrná ještě i v žánrovém rozvrstvení romantismu jako klíčového směru, v počátcích ruské klasiky jako „zlatého věku“, tkví to, že se hlouběji nezabýval oním ruským vztlakem, tj. obrovským kvalitativním vzestupem ruské literatury v druhé polovině 19. století, ale vlastně již mnohem dříve.

Wollmanovo pojetí ruské literatury v jeho raném, ale asi nejdůležitějším díle *Slovesnost Slovanů* tedy ukázalo dvě věci: jednak na to, že ne zcela pochopil, jak se ruská literatura musela kvalitativně proměnit a pod jakými tlaky, aby dosáhla toho, čeho dosáhla v 19. století a později, na straně druhé ukázal ruskou literaturu jako průnik složitého severojižního (konflikt severu a jihu je v ruské literatuře příznakový), jež tu bylo od raného středověku: ruská literatura není ve Wollmanově pojetí izolovaná, ale úzce souvisí se světovým a jiným slovanským vývojem.

Nebudu zde opakovat všechna fakta a analýzy ze svých dřívějších studií, spíše jen obrysy problémů, které se týkají dílčích prací Franka Wollmana a Slavomíra Wollmana, resp. Romana Jakobsona a dějin brněnské slavistiky, alespoň k nim však odkazují: tam lze najít úvahy o Romanu Jakobsonovi a jeho brněnské dráze včetně kauzy vot separat, díla F. Wollmana, ale také odkazy k Sergiji Vilinskému a Josefu Jiráskovi, stejně jako analýzy monografie Mečislava Krhouna o ukrajinsko-německém básníkovi Juriji Feďkovyčovi (viz dále).¹⁹

Nicméně nejen literární věda formovala brněnskou slavistiku, z níž se po roce 1945 vytvářela rusistika jako taková pod vedením Franka Wollmana v důsledku jiné geopolitické situace.

18 Viz MURKO, M. *Paměti*. Praha: Fr. Borový, 1949.

19 Viz něm. vydání *Slovesnosti Slovanů* F. Wollmana: WOLLMAN, F. *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler. Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien, 2003. Viz také: POSPÍŠIL, I. a M. ZELENKA. *Mitteuropa als Knotenpunkt der Methodologien. Frank Wollmans Slovesnost Slovanů – Traditionen und Zusammenhänge*. In: WOLLMAN, F. *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler. Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien, 2003, s. 7–30; POSPÍŠIL, I. *Sieben Bemerkungen zu Frank Wollmans Slovesnost Slovanů*. In: WOLLMAN, F. *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler. Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien, 2003, s. 355–362. Čes. reedice: WOLLMAN, F. *Slovesnost Slovanů*. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Česká asociace slavistů ve spolupráci s Ústavem slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Středoevropským centrem slovanských studií a Slavistickou společností Franka Wollmana. Red. Eva Niklesová, red. spolupr. Natálie Čuveleva. 2. vyd. (1. vyd. 1928). Brno: Tribun EU, 2012. Viz naše studie: *Rasanz und Feingefühl: Zum Phänomen Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit*. In: *Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Perekrěstki kul'tury: Srednjaja Jevropa*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, 2002, s. 265–278; *Fenomen Central'noj Jevropy i ruskij kul'turnyj element v češskoj srede (Neskol'ko zametok po povodu metamorfoz češskoj recepcii)*. In: *Rossija i ruskije glazami inoslavjanskich narodov: jazyk, literatura, kul'tura 1. Slavic Eurasia Papers*. No. 3, Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, 2010, s. 69–102. *Sergij Vilinskij an der Masaryk-Universität in Brünn: Fakten und Zusammenhänge*. In: *Wiener Slavistisches Jahrbuch*. Bd. 42, 1996, s. 223–230; *Izmenenije temy i metoda – Sergij Vilinskij v Universitete im. Masarika. Russkij jazyk kak inoslavjanskij*. In: *Vypusk IV. Sovremennoje izučenie ruskogo jazyka i ruskog kul'tury v inoslavjanskom okruženii*. Beograd: Slavističeskoje obščestvo Srbije, 2012, s. 7–19; Dva moravští slavisté: Alois Augustin Vrzal a Sergij Grigorovič Vilinskij. *Slavia Occidentalis*. T. 57, 2000, s. 219–233; *A Chapter from Brno Ukrainian Literary Studies: the Creative Activity of Mečislav Krhoun and His Book on Jurij Feďkovyč*. In: *Pagine di ucrainistica europea. A cura di Giovanna Brogi Bercoff, Giovanna Siedina*. Alessandria 2001, s. 83–90; FRANTA, V. a I. POSPÍŠIL. *Josef Jirásek jako rusista, slovakista a umělec slova*. Brno: Tribun EU, 2009. Kontextuálně sem také patří: POSPÍŠIL, I. a M. ZELENKA. *René Wellek a meziválečné Československo. Ke kořenům strukturální estetiky*. Brno: Masarykova univerzita, 1996.

Kromě průkopníka literárněvědné rusistiky Sergije Vilinského a lingvisty Nikolaje Durnovo (1876–1937, na služební cestě v Československu roku 1924 zde už zůstal, ale nezískal stálé místo; r. 1928 se vrátil do SSSR, pracoval na univerzitě v Minsku, v roce 1937 byl obviněn z buržoazního nacionalismu a zastřelen), který s Masarykovou univerzitou udržoval styky během celého svého pobytu v meziválečném, Československu. Po roce 1945 to byl lingvista Bořivoj Novák (1906–1973), lexikograf, odborník na historickou gramatiku ruštiny, filoložka Marie Koutná (1902–1979), která vystudovala slavistiku a germanistiku v Praze v letech 1922–1924, později svá studia dokončila v Bratislavě a Bělehradě a jako učitelka působila v meziválečném období na Podkarpatské Rusi v Mukačevě, od počátku 50. let do roku 1963 pak přednášela starou ruskou a klasickou ruskou literaturu na Filozofické fakultě (mj. studie o Antiochu Kantěmirovi).²⁰

Podstatným rysem brněnské rusistiky byl její vskutku filologický rozměr: lingvisté i literární vědci se zajímali i o onen druhý obor, literární vědci věnovali značnou pozornost jazyku již proto, že brněnská škola byla zaměřena na poetiku, žánry, směry a styly; mezi lingvisty byla řada těch, které měli široké kulturní a literární zázemí. Již sama zmíněná dlouhodobá koncepce brněnské literárněvědné rusistiky na studium poetiky (žánry, směry, styly) a (generální) komparistiky a přirozeně i genologie vytvořilo široký dialogický záběr, v němž jazyk a jeho proměny hrály podstatnou, pokud ne přímo klíčovou roli. To působilo i na celkovou filologickou atmosféru rusistického pracoviště.

Typickým příkladem může být prof. Roman Mrázek (1921–1989).²¹ V níže uvedených odkazech na vlastní příspěvky jsme ukazovali na to, jak znal ruskou literaturu a měl i své oblíbené autory, například – a docela logicky – N. S. Leskova, experimentátora s jazykem a vyprávěcími formami – a znal je opravdu důkladně, např. skaz, a dokonce navrhl název event. nového českého překladu (první a zatím poslední pořídil r. 1903 A. G. Stin, tedy Alois Augustin Vrzal) románové kroniky *Soborjane jako Služebníci chrámu*. Lingvista, především skvělý syntaktik Stanislav Žaža (1929–2018) již svým vzděláním spojujícím klasickou a rusistickou/slavistickou tradici patří k sloupům brněnské filologické rusistiky jako takové. Z dalších filologů-rusistů uvádíme Jaroslava Buriana (1922–1980), Jaroslava Mandáta (1924–1986) a Miroslava Mikuláška (roč. 1930), kteří také pracovali s jazykovými komponenty literárního díla; zabývali se mimo jiné románovým dílem M. Gorkého, V. Majakovského, ruskou sovětskou komedií a satirou, románem *Mistr a Markétka* apod.²² Danuše Kšicová (1932–2017, obr. 13) rozšířila filologický základ o srovnávací zkoumání různých druhů umění, zejména v některých spisech, překračujíc literární vědu k teatrologii, translatologii a praxi uměleckého překladu.²³ Tehdejší rusistické pracoviště, které se od roku 1995 stalo jádrem nově vytvořeného Ústavu slavistiky, integrovalo i předtím čas od času i jiné slavistické obory, např. polonistiku a také ukrajinistiku a bělorusistiku (balkanistika a jihoslovan-ské filologie byly součástí historického pracoviště), zejména v postavě Mečislava Krhouna. I když

20 Viz naši noticku Marie Koutná – 100. *Universitas*. 2003, č. 2, s. 20.

21 Viz POSPÍŠIL, I. Lingvista a ruská literatura (o R. Mrázkovi). *Opera Slavica*. 1992, č. 2, s. 5–8; POSPÍŠIL, I. Jazyk a literatura, lingvistika a literární věda: obnova ztracené jednoty? *Opera Slavica. Supplementum*. 2012, roč. XXII, č. 1, s. 4–15.

22 Viz BURIAN, J. *Stanovlenije i razvitije žanra romana v tvorčestve Maksima Gor'kogo. Monografija*. Eds: Marina Urtminceva, Ivo Pospíšil. Pervod s češskogo A. S. Matvejevoj. Ministerstvo obrazovanija i nauki Rossijskoj Federacii, Federal'noje gosudarstvennoje obrazovatel'noje učreždenije vysšego obrazovanija, Nacional'nyj isledovatel'skij Nižegorodskij gosudarstvennyj universitet im. N. I. Lobačevskogo (NNGU). Nižnij Novgorod: Izd. Nižnegorodskogo gosuniversiteta 2017. Viz POSPÍŠIL, I. Jaroslav Burian (15 sentjabrja 1922 Česká Třebová – 7 ijulja Pariž 1980) – češskij rusist na grani epoch: neizbežnost tret'jegogo puti. In: BURIAN, J. *Stanovlenije i razvitije žanra romana v tvorčestve Maksima Gor'kogo. Monografija*. Eds: Marina Urtminceva, Ivo Pospíšil. Pervod s češskogo A. S. Matvejevoj. Ministerstvo obrazovanija i nauki Rossijskoj Federacii, Federal'noje gosudarstvennoje obrazovatel'noje učreždenije vysšego obrazovanija, Nacional'nyj isledovatel'skij Nižegorodskij gosudarstvennyj universitet im. N. I. Lobačevskogo (NNGU). Nižnij Novgorod, Izd. Nižnegorodskogo gosuniversiteta 2017, s. 5–15.

23 Viz zejména tyto její knižní publikace: *Cesty do Svaté země XII.–XX. století: mýty a realita v ruských a českých cestopisech*. Brno: Masarykova univerzita, 2013; *Secese. Slovo a tvar*. Brno: Masarykova univerzita, 1998; *Od moderny k avantgardě: rusko-české paralely*. Brno: Masarykova univerzita, 2007.

ukrajinistika byla od počátku chápána jako přirozená součást budované brněnské slavistiky, nebyla samostatným oborem (později ani být nemohla) a nebyl zde dlouho nikdo, kdo by se ukrajinistikou speciálně zabýval (ukrajinistika jako samostatný obor magisterského studia byla založena de facto až roku 1993. Nicméně tradice brněnské vědecké ukrajinistiky jsou delší: prvním, kdo se speciálně zabýval literárněvědnou ukrajinistikou, byl právě autor monografie o Juriji Fed'kovyčovi Mečislav Krhoun²⁴. Na FF MU vystudoval v letech 1928–1933 historii, geografii a češtinu, později po válce (1946–1947) také polštinu a ruštinu, doktorem filozofie se stal roku 1935. Krhoun byl žákem Arna Nováka (1880–1939). Posléze učil na různých moravských a slovenských gymnáziích (Nový Bohumín, Spišská Nová Ves, Lučenec, Brno), po roce 1945 byl lektorem na univerzitě v Krakově, později pracoval v pražském Slovanském ústavu a několikrát pobýval v Polsku, Rusku a na Ukrajině. Na fakultě učil staroruskou literaturu, ruský folklór a metodiku, ale jeho vědecké zájmy se týkaly především běloruské, ukrajinské a polské literatury, byť se stal také (s Vlastou Vlašínovou) spoluautorem *Malého slovníku ruských spisovatelů*. M. Krhoun uměl rusky, polsky, ukrajinsky a bělorusky, nemluvě o „povinné“ znalosti němčiny, a právě to mu umožnilo obhlédnout rozsáhlé středoevropské panoráma, v němž se prolínají vlivy německé, slovanské, židovské i jiné. Jde o Bukovinu, původně část Rakousko-uherského mocnářství, s centrem v univerzitním městě Černovice (rus. Černovcy, ukraj. Černivcy). Krhounovi se podařilo na fakultě prosadit ukrajinštinu alespoň v podobě elementární jazykové výuky, sám se však zabýval především ukrajinskou bukovinskou literaturou a zde nemohl minout tvorbu básníka Jurije Adalbertovyče Fed'kovyče (1834 Storonec-Putyliw – 1888 Černivcy) a napsal o něm knihu, která vyšla roku 1973 pod názvem *Básnické dílo Jurije Fed'kovyče*. Je paradoxem, že tuto knihu neznají takřka žádné slovníky ani dějinné přehledy, byla a je takřka zapomenuta. Monografii Krhoun rozdělil do šestnácti oddílů včetně bibliografie, poznámek, ruského resumé a rejstříku. Jádrem svazku je dvanáct kapitol, které se zabývají biografií a uměleckým vývojem básníka a neopomíjejí ani jeho úlohu biliterárního autora ukrajinsko-německého. Krhoun nebyl literárním teoretikem, spíše pilným historikem literatury, a proto je tu bohatý materiál, dlouhé ukázky a srovnání, méně již spekulace a teoretické konstrukce. První kapitolu autor cele věnuje rozboru literatury o Fed'kovyčovi (I. Franko, O. Makovej, M. Pivovarov aj.), ale sám zde nepokrytě vyjádřil svoji koncepci, která je česká a evropská uvádějící Fed'kovyčovo dílo do širšího srovnávacího kontextu. Hledá folklorní kořeny jeho tvorby, ale současně nepodceňuje ani básníkovu německé vzdělání a vliv německé četby a německé básnické tradice. Krhoun přirozeně nemohl znát novější vývoj literární komparistiky, ale prakticky se zabýval tím, co se později nazvalo polyliterárnost nebo polykulturnost či multikulturnost, v tomto případě rusko-ukrajinsko-německá. Krhoun se zde nemohl nezmínit o huculsko-ukrajinské bázi Fed'kovyčovy básnické kreativity, současně však ukázal, jak se prolínají vlivy německé se slovanskými a jak je ukrajinské teritorium kulturně a mentálně diferencováno (Halič, Bukovina, kyjevské centrum, východní Ukrajina apod.). Zásluhou tehdejšího proděkana pro vědu, již zmíněného rusisty Jaroslava Buriana, tak vyšla na počátku 70. let 20. století v Brně kniha, která anticipovala nové trendy v pohledu na složitý literární proces střední, jihovýchodní a východní Evropy. Nejatraktivnější partií Krhounovy brilantní knihy je jeho analýza Fed'kovyčovy ukrajinské sbírky *Poeziji* a německé sbírky *Am Tschermusch*, v nichž Krhoun zdůraznil huculsko-ukrajinskou mytickou a legendární tradici, ale také umělé inspirace evropské, zejména německé romantické literatury. Přitom Krhoun zkoumá také ranou lyriku básníka a pozdní tvorbu se silnými náboženskými motivy. Specifikem básníkovy tvorby je podle něho syntéza romantických prvků s realistickými, které se prosazují právě na konci básníkovy života. Krhounova metoda se podobá tradiční Stoffgeschichte, ale hodně pozornosti je věnováno

24 Z jeho díla: *Češi a počátky běloruského národního a literárního hnutí v prvním desetiletí 20. století*. In: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*. D, 1964, s. 49–57; *Náčrt vývoje běloruské literární vědy*. In: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*. D, 1971, s. 177–184; *Malý slovník ruských spisovatelů I–II*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1970 (spoluautor: Vlasta Vlašínová); *Básnické dílo Jurije Fed'kovyče*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1973.

metrice a tematicke básnického díla. Krhoun byl typický filolog se sklonem k literární vědě, jenž však vždy důsledně vycházel ze znalosti jazyka, jeho proměn a stylové podoby. I když v případě jeho knihy nešlo o ruského autora, byl celý kontext Krhounova díla nutně rusistický, jak to odpovídalo tehdejší době.

V komplexnější filologické orientaci brněnské rusistiky pokračují i žáci zmíněných badatelů a žáci žáků již svou výchozí orientací na zmíněné studium literárních směrů, žánrů, poetiky ve srovnávacím průřezu, interpretaci textu a nakonec i na integraci filologického pohledu v areálově pojaté rusistice. S tím souvisí i současná nová akreditace oboru Ruská studia.